

УДК 811.161.2-047.23:376-054.62
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-2-29>

Ольга КОНЬОК,
orcid.org/0000-0002-5537-657X
старший викладач кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумського державного університету
(Суми, Україна) o.konok@drl.sumdu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті висвітлюється проблема формування соціокультурної компетентності в практиці викладання української мови як іноземної. Проаналізовано основні напрями сучасних досліджень ролі соціокультурної компетентності у формуванні комунікативних компетентностей студентів-іноземців.

Показано відмінність між термінами «компетентність» та «компетенція». Визначено зміст та обсяг поняття «соціокультурна компетентність», його місце з-поміж інших компетентностей володіння іноземною мовою – лінгвістичної, соціально-лінгвістичної, стратегічної, дискурсивної, тематичної та міжкультурної. Зазначено, що соціокультурна компетентність, яка є основою формування знань та навичок комунікативної поведінки, становить частину змісту національної культури.

Визначено модель формування соціокультурної компетентності в процесі викладання іноземних мов, яка містить такі компоненти: країнознавчий, лінгвокраїнознавчий, соціолінгвістичний, соціально-психологічний та культурологічний.

Окреслено основні напрями роботи в процесі викладання української мови як іноземної, які формують соціокультурні знання та допомагають узгодити стратегію поведінки в процесі спілкування з носіями мови відповідно до їхньої культури. Зазначено, що викладач української мови як іноземної повинен використовувати типові ситуації, комунікативні завдання, мовні та мовленнєві засоби, що реалізуються носіями мови (наприклад, тексти для аудіювання та читання, які містять країнознавчу інформацію; безеквівалентна і фонові лексика; художній текст як джерело інформації про специфіку мовленнєвої і немовленнєвої поведінки носіїв мови, про їхні традиції та спосіб життя).

Наведено способи застосування пареміологічного фонду у разі формування соціально-культурної компетентності на прикладі української та узбецької мов. Наголошено, що паремії – це соціокультурний синопсис досвіду людей. Вони містять багатий матеріал, який варто досліджувати в когнітивному та культурологічному плані.

Ключові слова: компетентність, соціокультурна компетентність, пареміологічний фонд.

Olha KONOK,
orcid.org/0000-0002-5537-657X
Senior Lecturer at the Department of Language Training for Foreign Citizens
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) o.konok@drl.sumdu.edu.ua

FORMING OF THE SOCIO-CULTURAL COMPETENCE IN THE PRACTICE OF TEACHING UKRAINIAN

This paper considers the problem of forming socio-cultural competence in the practice of teaching Ukrainian as a foreign language. The analysis of the main directions of modern research on the role of socio-cultural competence in forming communicative competence of foreign students is brought up. Firstly, the difference between the terms “competence” and “capacity” is explained. The meaning and the scope of the notion of “socio-cultural competence” is defined, as well as its place among other competences in foreign language proficiency – linguistic (related to the language), socio-linguistic (related to the speech), social (pragmatic), strategic, discursive, thematic and intercultural. It is pointed out that socio-cultural competence being the basis for forming the knowledge and skills of communicative behaviour is a part of the national culture content. Secondly, a model of forming the socio-cultural competence in the process of teaching foreign languages is proposed; this model contains country studies, linguistic and cultural studies, social and linguistic, social and psychological, cultural and logical components. Thirdly, the main work trends in teaching Ukrainian as a foreign language are defined, that mainly form logical socio-cultural knowledge and help to align behaviour strategy while interacting with native speakers in accordance with their culture. On top of that, a teacher of Ukrainian as a foreign language should use typical situations, communicative tasks, speech and linguistic tools provided by native speakers. The ways of students’ usage of the proverbial funds while forming socio-cultural competence are demonstrated on the example of the Ukrainian and Uzbek languages. It is important to emphasize that proverbs are socio-cultural synopsis of peoples’ experience.

They represent abundant material that the researchers should use to analyze its cognitive, culturological and systematic aspect.

Key words: *competence, socio-cultural competence, proverbial funds.*

Постановка проблеми. На межі ХХ–ХХІ століть відбулися кардинальні зміни в підходах до викладання іноземних мов, зокрема української мови як іноземної (УМІ). Активна гуманізація освітнього процесу зажадала пошуку нових методів і форм навчання й вивчення мови. Набули розвитку й утвердилися комунікативний, культурологічний, соціокультурний, компетентнісний, лінгводидактичний та інші підходи, у центрі уваги яких – особистість студента, його готовність і практичні навички.

Аналіз досліджень. Незважаючи на те, що розроблено досить велику кількість методик застосування зазначених вище підходів, не всі аспекти досліджені повністю, а отже, проблема їх практичного застосування залишається актуальною.

Стосовно методики викладання УМІ особливої уваги, на наш погляд, потребує проблема реалізації соціокультурного підходу як одного із факторів, що сприяють формуванню та розвитку комунікативних здатностей студентів-іноземців.

Аналіз наукової літератури показав, що відбувається активний пошук шляхів організації взаємопов'язаного навчання мови і культури як у галузі навчання іноземних мов (М. Большакова, С. Воробйова, О. Леонова та ін.), так і в галузі навчання української мови як іноземної (Л. Грицаєнко, Т. Лещенко, Н. Максименко, О. Шевченко). При цьому соціокультурний складник розглядається як один з основних компонентів, які забезпечують вирішення зазначеної проблеми. Однак здебільшого увага приділяється власне педагогічному аспекту, місцю і ролі соціокультурної компетентності (далі – СКК) у професійній підготовці майбутніх учителів, перекладачів, інженерів-педагогів та інших фахівців. Так, С. Єрмакова, Ю. Халаджи розглядають сутність феномена СКК і його роль у підготовці вчителів іноземної мови, О. Леонова – у підготовці майбутніх інженерів-педагогів, В. Бойко досліджує соціокультурний компонент як засіб підвищення мотивації вивчення іноземної мови та навчання іншомовної культури у вищих технічних закладах.

Метою статті є визначення обсягу й змісту поняття «соціокультурна компетентність» у процесі навчання УМІ, а також принципів відбору матеріалу, що забезпечує формування соціокультурної компетентності саме в процесі навчання студентів-інофонів української мови.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що в багатьох дослідженнях, присвячених проблемам навчання іноземної мови, подається перелік різних видів компетентностей: предметної, професійної, країнознавчої, культурологічної, поведінкової – і всі вони розглядаються як певні рівні комунікативної компетентності, що являє собою певну систему знань, умінь і навичок. Щодо навчання іноземних мов поняття комунікативної компетентності отримало детальну розробку в межах досліджень, що здійснюються Радою Європи для визначення рівня володіння іноземною мовою. Згідно з документом «Загальноєвропейська компетенція володіння іноземною мовою. Проєкт» розрізняються такі види компетентностей: лінгвістична (мовна), соціолінгвістична (мовленнєва), соціокультурна, соціальна (прагматична), стратегічна, дискурсивна, предметна і міжкультурна (Загальноєвропейські).

Як бачимо, СКК разом з мовною і мовленнєвою компетентністю розглядається як один із компонентів комунікативної компетентності. Такої позиції дотримується й більшість дослідників.

Зауважимо, що на цей час немає однозначного визначення понять «компетенція» і «компетентність», що відображено у словникових, енциклопедичних виданнях та наукових дослідженнях. Зазначені поняття або ж ототожнюються, або ж диференціюються. Так, поняття «компетенція» у «Словнику іншомовних слів» тлумачиться як: «1) коло повноважень якогось органу чи посадової особи; 2) проблема, про яку в кого-небудь багато інформації, що дає йому змогу фахово її розв'язати» (Словник, 2000: 541). Поняття «компетентність» потрактовується як: «1) авторитетність, обізнаність; 2) володіння компетенцією» (Словник, 2000: 541). Стосовно методики викладання мови більш коректним, на наш погляд, є термін «компетентність».

Виникнення поняття «соціокультурна компетентність» пов'язують з ім'ям американського лінгвіста Д. Хаймса, у статтях якого (Hymes, 1973) вперше висловлюється ідея про соціокультурний вимір, без урахування якого опис мовної здатності був би неповним. Д. Хаймс обґрунтовує також необхідність внесення етнографічного контексту в коло лінгвістичних досліджень, а в модель мовної компетентності – компонента, що відповідає за адекватне вживання в мові.

Багато спільного з ідеями Д. Хаймса має опис соціокультурної компетентності в розробленій голландським вченим Я. ван Еком системі компетенцій, де СКК визначена як знання соціокультурного контексту, у якому досліджувана мова використовується її носіями, а також того, як цей контекст впливає на вибір і комунікативний ефект вживання деяких лінгвістичних форм (Ек, 1986).

Як бачимо, соціокультурний компонент, на базі якого формуються знання про реальність, культурні традиції країни мови, що вивчається, знання і навички комунікативної поведінки, входить у зміст національної культури.

На основі аналізу сучасної наукової літератури в галузі вивчення і викладання мов Т. Колодько пропонує таке визначення СКК: «Соціокультурна компетенція – це інтегративне утворення, яке включає країнознавчі, лінгвокраїнознавчі, соціолінгвістичні знання, вміння та навички співвідносити мовні засоби з метою та умовами спілкування; вміння організувати мовленнєве спілкування відповідно до соціальних норм поведінки, прийнятих у носіїв мови; вміння використовувати мовні засоби відповідно до національно зумовлених особливостей їх вживання» (Колодько, 2005: 19). На наш погляд, ця дефініція досить точно відповідає завданням педагогічних і методичних досліджень.

У галузі викладання іноземних мов розроблено рівневу модель СКК, яка дозволяє не тільки диференціювати універсальне й національне, а й інтегрувати їх як у процесі опису, так і в процесі навчання. Так, у дослідженнях Л. Іванченко, Т. Ключко, Т. Колодько, Т. Лещенко, Н. Максименко, О. Шевченко, В. Юфименко, А. Яценко та інших науковців показано, що СКК є комплексним явищем і містить набір таких компонентів:

- країнознавчого (знання про народ – носія мови, його історію, традиції, національний характер, побут, державний устрій);
- лінгвокраїнознавчого (знання лексичних одиниць з національно-культурною семантикою та вміння їх застосовувати у ситуаціях міжкультурного спілкування);
- соціолінгвістичного (мовні особливості представників різних поколінь, статі, уміння спілкуватися у соціумі, враховуючи національну специфіку тощо);
- соціально-психологічного (володіння культурно і соціально зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням комунікативної техніки, прийнятої в тій чи іншій культурі);

– культурологічного (оволодіння основами національної культури, традицій, культурних та історичних цінностей країни, мова якої вивчається).

Отже, у центрі уваги викладача іноземної мови мають бути типові сфери, теми, ситуації, соціальні ролі, комунікативні завдання, мовні та мовленнєві засоби, що реалізуються носіями національної мови та культури, зокрема:

- тексти для аудіювання та читання, які мають містити країнознавчу інформацію з географії, історії, соціального життя;
- елементи мовної культури народів, які розмовляють мовою, що вивчається, і країнознавчі відомості стосовно ситуацій спілкування;
- безеквівалентна і фонова лексика (назви свят, транспорту, символів, фактів історії, імена національних і фольклорних героїв тощо);
- художні тексти, які являють собою феномен національної культури, можуть бути джерелом інформації про специфіку мовленнєвої і немовленнєвої поведінки носіїв мови, про їхні традиції, ціннісні установки.

Проаналізуємо можливості формування СКК студентів-іноземців на прикладі використання пареміологічного фонду, зважаючи на те, що паремії досить активно вживаються в різних комунікативних ситуаціях, а їхні метафоричність та імпліцитний характер часто становлять перешкоди у спілкуванні з носіями мови, оскільки вимагають додаткової семантизації.

З огляду на особливості жанру паремій (стилість, смислова ємність, образність, аксіологічність), їх використання на заняттях з української мови як іноземної, на наш погляд, повинне мати систематичний характер. Паремії можуть бути використані і як дидактичний матеріал у разі вивчення граматичних явищ, і як елемент семантизації мовної картини світу, і як засіб тлумачення життєвих реальностей. Паремії можна використовувати і як тему для складання діалогу-розпитування, монологу-роздуму, і як засіб розвитку пізнавального інтересу до культури народу, що вивчається.

Особливості національного характеру та менталітету народу віддзеркалюються перш за все в предметно-тематичній класифікації паремій. Так, універсальними тематичними полями, які містять етичну оцінку та відображають систему цінностей народу, особливості національного менталітету, є поля «Душа», «Совість», «Добро–зло», «Праця», «Розум», «Багатство–бідність» та ін. Розглянемо деякі з них на прикладі українських та узбецьких паремій (Українські; Узбекские).

Як показав аналіз, концепти «душа» і «совість» у свідомості українського народу є взаємопов'язаними і співвідносяться з християнською вірою: *Очі – міра, душа – віра, совість – порука; Душа християнська, та ось совість циганська*. Дослідники справедливо зауважують, що для українця совість – найголовніше в людській душі, це своєрідна оселя її буття. Віра для українця – найвища духовна цінність, до якої має дослухатися людина: *Не очі бачать, а людина; не вуха чують, а душа*. Українські паремії закликають берегти душу від гріха, який здатен її вбити: *Грішне тіло й душу з'їло; Краще жити бідняком, ніж розбагатіти гріхом; Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає*.

В узбецьких пареміях власне лексема «совість» відсутня, уявлення ж про неї реалізуються через категорію «душа»: *Айтсам – тилим кюяди, айтмасам – дилим* (Скажу – язик згорить, не скажу – душа згорить). Зауважимо, що, на відміну від української, в узбецькій пареміологічній картині світу поняття «душа» характеризує здебільшого внутрішній психічний світ людини: *Кўнгли қоранинг юзи қора*. – У кого душа чорна, у того й обличчя чорне; *Кўнгил кўнгилдан сув ичади*. – Душа з душею рідниться; *Иссиқ жон иситмасиз бўлмас*. – Жива душа не без лихоманки; різні властивості характеру: *Уйимиз тор бўлса ҳам, кўнглимиз кенг*. – Хоча будинок наш тісний, зате душа широка (про гостинність); *Ўрганган кўнгил ўртанса кўйма*. – Душа звикла, хоч згорить, але не кине (про жадібність); *Жоним-жоним деб жонингни олади*. – Називаючи «милий-любий», душу забере (про підступність); *Пул аччиги – жон аччиги*. – Гіркота грошей – гіркота душі (про пожадливість до грошей); *Қон билан кирган жон билан чиқар*. – З кров'ю увійшло, з душею вийшло (про спадковість рис характеру).

І лише невелика кількість узбецьких паремій має сакральний сенс, хоча сучасними носіями мови вони не завжди сприймаються саме так, наближаючись до першого значення («внутрішній світ людини»): *Кўзи кўрдан кўкраги кўр ёмон*. – Сліпий душею гірше за сліпого очима (про духовну сліпоту, духовне невігластво, життя тільки заради матеріальних благ або ж про черствість серця); *Чиқмаган жондан умид*. – Поки душа не покинула тіло, ще є надія (протиставлення духовного і тілесного, про спасіння душі людини віруючої й одночасно про надію вирішити якісь життєві проблеми, подолати труднощі); *Қолган кўнгил чиққан жон билан баробар*. – Розчарована душа – немов мертва душа (розчарована, похмура душа мертва для духовного).

Як і українські, узбецькі паремії також наголошують на необхідності жити за законами совісті та стеретися гріха: *Ҳар ким қилса ўзига, упа-элик юзига* (кожен за свої гріхи відповідає сам; кожна людина відповідає за себе: за добро отримає добро, за зло – зло); *Қозонга яқин юрсанг – қораси юқар, ёмонга яқин юрсанг – балоси юқар* (Будеш поруч з котлом – сажа пристане, будеш спілкуватися з поганою людиною – гидота пристане).

Аналіз змісту паремій з компонентом «праця» також засвідчує близькість українського та узбецького народів у ставленні до трудової діяльності. Ставлення до праці як до життєвої необхідності виражене в узбецьких пареміях: *Ишламаган тишламас*. – Хто не працює, той не їсть; *Ишлаган тишлайди, ишламаган бош қашийди*. – Хто працює, той їсть, а хто не працює, той чухає потилицю; *Дарё сувини баҳор тоширар, одам қадрини меҳнат оширар*. – Весна річку розливає, праця людину прославляє; *Тек турмаган тўқ турар*. – Хто не сидить без діла, той живе в достатку. В українських еквівалентах знаходимо аналогічне розуміння філософського складника праці: *Будеш трудиться – будеш кормиться; Бджола мала, а й та працює; Без діла жити – тільки небо коптити; Діло майстра величає; Маленька праця краща за велике безділля; Праця чоловіка годує, а лінь марнує*.

Окрему групу в узбецькій мові становлять паремії, що відображають особливості культури народу-носія мови з яскраво вираженими реаліями. У середині цієї групи можна виділити такі підгрупи:

– паремії, що характеризують людину за її суспільним і соціальним станом: *Бекники – бежоглиқ*. – Бекське – завжди наготові (для правителя все завжди готове); *Бойникини бойтеват қизганар*. – Байське добро стереже пес; *Домланинг айтганини қил, қилганини қилма*. – Роби те, що говорить мулла, але не роби того, що він сам робить; *Султон суюғини хўрламас*. – Султан не дозволить принижувати свою кістку;

– паремії, що містять назви в'ючних тварин: *Кўпчилик лозим кўрса, карвон туясини сўяр*. – Якщо буде на те воля більшості, то караванник заріже свого верблюда; *Туя қанча – яғири шунча*. – Який верблюд, такі в нього і садна; *Туя ҳаммомни орзу қилибди*. – Захотів верблюд у баню; *Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр*. – Уже якщо верблюда забирає вітер, то козу шукай у небі; *От миниб яқинни кўзлағунча, туя миниб узоқни кўзла*. – Краще дивитися вдалину, сидячи на верблюді, ніж виглядати поблизу, сидячи на коні; *Оти борнинг қаноти бор*. – У кого кінь, у того крила;

– паремії, що містять найменування реалій матеріальної культури: *Аравани от тортар, кўланкасини ит тортар*. – Кінь тягне гарбу, а собака тягне її тіль; *Аравани от эмас, арпа тор-тади*. – Гарбу тягне не кінь, а ячмінь; *Ариқни сув бузар, одамни одам бузар*. – Арик водою розми-ває, людину людина псує; *Бир балоси бўлмаса шудгорда қуйруқ на қилур*. – Якби нічого не було, то звідки б узятися на риллі курдюку.

Більша частина наведених паремій не має екві-валентів в українській мові, і з'ясування цього факту сприяє глибшому пізнанню студентами-іноземцями своєї культури.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначаємо, що паремії, являючи собою компресію соці-ально-культурного досвіду народу, дають у роз-порядження дослідників багатий матеріал, який може розглядатися в різних аспектах – пізнаваль-ному, культурологічному, методичному тощо.

Крім того, паремії являють собою соціо-культурний феномен, що містить два основні компоненти – когнітивний та оцінно-прагма-тичний. Вивчення універсального і специфіч-ного в поданні тих чи інших ціннісних катего-рій у пареміологічних фондах різних народів сприяє виявленню міжкультурної та міжмов-ної подібності й відмінності у сприйнятті, інтерпретації та вербалізації світу, забезпе-чуючи в такий спосіб формування соціокуль-турної компетентності та взаємопорозуміння й зближення представників різних культур, формування толерантного ставлення до сис-теми цінностей один одного. Використання на заняттях паремій як засобу формування соціально-культурної компетенції посилює навчальну мотивацію, сприяє поглибленню й розширенню сфери пізнавальної діяльності студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання д. пед. н., проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
2. Колодцько Т. М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педаго-гічних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005.
3. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
4. Узбекские пословицы и поговорки. URL: <http://fmc.uz/maqollar.php>.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше / збірник О. Марковича та ін. ; уклад. М. Номис; упоряд., прим., вступ. ст. М. Пазяк. Київ : Либідь, 1993. 764 с. (Літературні пам'ятки України). URL: <https://kuprienko.info/ukrayins-ki-prislivya-ta-prikazki>.
6. Hymes D. On Communicative Competence. *Sociolinguistics* / J. B. Pride, J. Holmes (eds.). Harmondsworth, England : Penguin Books, 1973.
7. Ek Jan Ate van. Objectives for foreign language learning. Strasbourg : Council of Europe; Croton, New York : Manhattan Pub. Co., 1986.

REFERENCES

1. Zahalnoievropeiski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia [Pan-European Recommendations for Language Education: Study, Teaching, Assessment] / nauk. red. ukr. vydannia d. ped. n., prof. S. Yu. Nikolaieva. Kyiv: Lenvit, 2003. 273 s. [in Ukrainian].
2. Kolodko, T. M. Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentsii maibutnix vchyteliv inozemnykh mov u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [Forming the socio-cultural competence of future foreign language teachers in higher pedagogical educational establishments]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kyiv, 2005. 24 s. [in Ukrainian].
3. Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] / uklad. L. O. Pustovit ta in. Kyiv: Dovira, 2000. 1018 s. [in Ukrainian].
4. Uzbekskie posloviцы i pogovorki [Uzbek proverbs and sayings]. Retrieved from: <http://fmc.uz/maqollar.php> [in Russian].
5. Ukrainski prykazky, pryslivia, i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs, etc]: zb. O. Markovycha ta in. / uklav M. Nomys; uporiad., prym., vstup. st. M. Paziak. Kyiv: Lybid, 1993. 764 s. (Literaturni pamyatky Ukrainy) Literary Monuments of Ukraine. Retrieved from: <https://kuprienko.info/ukrayins-ki-prislivya-ta-prikazki> [in Ukrainian].
6. Hymes, D. On Communicative Competence. *Sociolinguistics* / J. B. Pride, J. Holmes (eds.). Harmondsworth, England: Penguin Books, 1973 [in English].
7. Ek Jan Ate van. Objectives for foreign language learning. Strasbourg: Council of Europe; Croton, New York: Manhattan Pub. Co., 1986 [in English].